

Каплінський Василь,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки, професійної освіти
та управління освітніми закладами
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID: 0000-0003-0829-1079
vasuliukaplinskiy@gmail.com

Дамзін Олександр,
аспірант кафедри педагогіки, професійної освіти
та управління освітніми закладами
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID: 0009-0009-1333-1232
Damz@ukr.net

МЕТОД ВИХОВНИХ СИТУАЦІЙ У МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються основні чинники використання методу виховних ситуацій при формуванні системи моральних цінностей майбутніх учителів фізичної культури, їх морально-етичної поведінки й морально-етичному становленні загалом. Автори зауважують, що в сучасних умовах розвитку України життєво важливим є завдання формування гармонійної, ініціативної особистості з високим рівнем домагань, а зміни у вищій освіті характеризується тенденцією гуманізації, що визначає актуальність вивчення ціннісно-сміслової сфери студентства та її впливу на процес морально-етичного розвитку особистості майбутнього фахівця.

Морально-етичне становлення майбутніх учителів, на думку авторів статті, є процесом і результатом конструктивного особистісного розвитку молодшої людини й відбувається завдяки засвоєнню духовно-моральних цінностей з культурно-суспільного й духовно-особистісного досвіду. Тому морально-етичне становлення проходить завдяки формуванню світогляду та впливу на вектор життєвої активності особистості. У статті представлено результати теоретико-прикладного дослідження особливостей викладання педагогічних дисциплін, впливу методу виховних ситуацій на формування моральної сфери студентів, зокрема визначено особливості ставлення майбутніх учителів фізичної культури до морально-етичних норм, вивчено прояви моральності й дотримання морально-етичних правил у поведінці й вчинках, проаналізовано рівень сформованості морально-етичної поведінки в студентів факультету фізичного виховання, визначено специфіку впливу спортивної діяльності на особистісний розвиток майбутнього вчителя фізичної культури, її суттєве значення в розвитку духовності й формуванні морально-етичної поведінки майбутніх педагогів, особливо їх прагнення до самовдосконалення.

Ключові слова: освіта, моральність, метод виховних ситуацій, морально-етична поведінка, морально-етичне становлення, професійна компетентність.

Vasyl Kaplinski, Oleksandr Damzin. Metoda sytuacji wychowawczych w formacji moralnej i etycznej przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego

Artykuł dotyczy głównych czynników wykorzystania metody sytuacji edukacyjnych w kształtowaniu systemu wartości moralnych przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego, ich zachowań moralnych i etycznych oraz formacji moralno-etycznej w ogóle. Autorzy zauważają, że w

obecnych warunkach rozwoju ukrainy zadanie formowania harmonijnej, proaktywnej osobowości o wysokim poziomie aspiracji jest niezbędne, a zmiany w szkolnictwie wyższym charakteryzują się tendencją do humanizacji, co decyduje o zasadności badania sfery wartości i znaczeń studentów i jej wpływu na proces moralnego i etycznego rozwoju przyszłego specjalisty.

Formacja moralna i etyczna przyszłych nauczycieli, zdaniem autorów artykułu, jest procesem i rezultatem konstruktywnego rozwoju osobowego młodego człowieka i zachodzi poprzez przyswajanie wartości duchowych i moralnych z doświadczeń kulturowych, społecznych i duchowych oraz osobistych. Formacja moralno-etyczna zachodzi zatem poprzez kształtowanie się światopoglądu i wpływ na wektor aktywności życiowej jednostki. W artykule przedstawiono wyniki teoretycznych i aplikacyjnych badań osobliwości nauczania dyscyplin pedagogicznych, wpływu metody sytuacji wychowawczych na kształtowanie sfery moralnej studentów, w szczególności osobliwości stosunku przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego do norm moralnych i etycznych, przejawów moralności i przestrzegania zasad moralnych i etycznych w zachowaniu i działaniu, poziomu kształtowania zachowań moralnych i etycznych u studentów wydziału wychowania fizycznego, specyfiki wpływu aktywności sportowej na osobiste

Słowa kluczowe: *edukacja, moralność, metoda sytuacji wychowawczych, zachowania moralne i etyczne, formacja moralna i etyczna, kompetencje zawodowe.*

Vasyl Kaplinskyi, Oleksandr Damzin. The method of educational situations in the moral and ethical formation of future physical education teachers

The article deals with the main factors of using the method of educational situations in the formation of the system of moral values of future physical education teachers, their moral and ethical behavior, and moral and ethical formation in general. The authors note that in the current conditions of Ukraine's development, the task of forming a harmonious, proactive personality with a high level of aspirations is vital, and changes in higher education are characterized by a trend towards humanization, which determines the relevance of studying the value and meaning sphere of students and its impact on the process of the moral and ethical development of the future specialist.

The moral and ethical formation of future teachers, according to the authors of the article, is a process and result of constructive personal development of a young person and occurs through the assimilation of spiritual and moral values from cultural, social and spiritual, and personal experience. Therefore, moral and ethical formation occurs through the formation of a worldview and influences the vector of life activity of an individual. The article presents the results of a theoretical and applied study of the peculiarities of the influence of the method of educational situations on the formation of the moral sphere of students, in particular, the peculiarities of the attitude of the researchers to moral and ethical norms are determined, the manifestations of morality and compliance with moral and ethical rules in behavior and actions are studied, the level of formation of moral and ethical behavior in students of the Faculty of Physical Education is analyzed, the specifics of the influence of sports activity on the personal development of the future teacher of physical culture, its

Key words: *education, morality, method of educational situations, moral and ethical behavior, moral and ethical formation, professional competence.*

Постановка проблеми. Без оволодіння основами виховної діяльності, яка базується на засвоєнні морально-етичних норм поведінки, учитель фізичної культури формується як чистий спеціаліст-предметник. А це лише «частина» вчителя, оскільки повноцінний – це той педагог, який виходить за рамки своєї спеціальності, розширюючи свій світогляд, важливою складовою якого є його компетентність у сфері виховання в широкому та вузькому розумінні.

Отримання диплома про вищу освіту засвідчує, що випускник ЗВО оволодів її змістом, тобто про його освіченість. Але справжня освіченість – це категорія моральна, оскільки передбачає не лише певну суму знань, а й моральні норми, закони, правила, які, перетворюючись у переконання, регулюють поведінку людини й визначають її внутрішню сутність і спрямованість. Учитель фізичної культури, незважаючи на специфіку своєї

дисципліни, також причетний до цього процесу й має зробити свій власний внесок у справу забезпечення освіченості випускника. А успішна реалізація цієї функції залежить від його **морально-етичного становлення**.

На важливу роль і місце морального виховання серед інших напрямків усебічного розвитку особистості вказують такі афоризми: «Хто рухається вперед у знаннях, але відстає в моральності, той більше йде назад, ніж уперед» (Арістотель); «Людина – не що інше, як її вчинки» (Гегель); «Краса тіла може привабити істинних прихильників, однак для того, щоб утримати їх, потрібна краса душі» (Ч. Колтон).

Виховання особистості не буде успішним без формування і розвитку моральних та вольових якостей особистості, а отже, без задіяння її духовної на вольовій сфері, без забезпечення балансу між ними. Усвідомлення та внутрішнє прийняття духовних законів робить людину стійкою, сильною й допомагає здобути владу над собою.

Аспект виховання моральних якостей особистості знайшов відображення в **значній кількості педагогічних досліджень**, зокрема в працях Г. Балла, І. Беґа, Н. Бібік, М. Боришевського, І. Булах, В. Галузяка, У. Гласера, Л. Довгань, О. Вишневського, К. Журби, Л. Кольберґа, В. Лозової, О. Савченко, Г. Троцько та ін. Теоретико-методологічний аналіз категорій «мораль», «моральність» проведений у І. Беґа, І. Березовської, С. Гончаренка та ін.

Мета нашої статті – обґрунтування ролі й значення методу виховних ситуацій у морально-етичному становленні майбутнього вчителя фізичної культури.

Виклад результатів дослідження. Говорячи про культуру в широкому її розумінні, важливо не забувати, що її основою, фундаментом є культура моральна, яка проявляється в «окультурюванні» душі. Справді, високий рівень культури естетичної, фізичної, інтелектуальної може призвести до катастрофи, якщо він не буде поєднуватися з культурою моральною. Існує старе єврейське прислів'я, яке стверджує, що розум ржавіє від злості. Однак, як говорить канадський учений П. Вайцвайґ, «не лише злість, а й заздрість, страх, а також деякі інші негативні емоції піддають корозії наше мислення».

Моральне виховання здійснюється за такими етапами: 1) ознайомлення з нормами моральної поведінки та їх усвідомлення; 2) внутрішнє прийняття моральних норм на основі формування позитивного ставлення до них; 3) перехід моральних норм у моральні переконання; 4) формування моральної спрямованості особистості; 5) контроль помислів як найвищий рівень моральної культури особистості.

На першому етапі закони, норми та правила моральної поведінки мають стати *предметом свідомості* вихованця й знайти своє відображення в ній. А завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти їх зрозуміти, осмислити, усвідомити й засвоїти, переконавши в тому, що не знати законів, норм і правил моральної поведінки – однаково, що їздити на автомобілі, не знаючи правил дорожнього руху.

На другому етапі має відбутися *внутрішнє прийняття* норм, правил і принципів моральної поведінки на підставі формування позитивного ставлення до них, що є головною умовою їх переходу у внутрішній план особистості. Якщо на першому етапі вони стають предметом свідомості, то на другому – предметом мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

Третій етап – перехід засвоєних моральних норм, правил і принципів у *моральні переконання*, тобто в таку властивість особистості, коли вона дотримується засвоєних норм навіть наодинці без зовнішнього контролю.

Четвертий етап морального виховання передбачає формування моральної спрямованості особистості. Лише сформованість моральних переконань спрямовує особистість на правильний шлях життя, даючи їй правильні орієнтири, рятує від іншої спрямованості (зі знаком «—»). На цьому етапі моральні переконання стають потребою особистості, її властивістю, допомагають ухвалити правильне рішення в ситуаціях морального вибору («Я не можу інакше»). Отже, людина *усвідомлює* необхідність дотримання моральних норм, *внутрішньо приймає* їх, *дотримується* у своїй поведінці, дотримується навіть *наодинці* без зовнішнього контролю, потім вони стають її *потребою і властивістю*. Однак існує ще один

рівень моральної культури особистості, який можна вважати найвищим. Він настає тоді, коли людина контролює не лише свої дії та вчинки, а й свої думки.

Духовний стан людини визначає якість її помислів. один з поширених афоризмів говорить: «Слідкуй за своїми думками, бо вони переростають у вчинки; слідкуй за своїми вчинками – вони формують характер; слідкуй за своїм характером – він визначає стиль життя, від якого залежить твоя доля».

Якщо говорити про методи морального виховання, то це ті ж самі традиційні та інноваційні методи, які розглядають у теорії виховання й застосовують для формування моральних поглядів, переконань і способів поведінки. В основі їхньої класифікації лежать такі поняття: свідомість, підсвідомість, діяльність, оцінювання та корекція. Коефіцієнт корисної дії звернення до свідомості і вплив на підсвідомість може бути досить низьким або навіть нульовим без включення в діяльність. Згадаймо А. С. Макаренка, який говорив, що сміливість неможливо виховати, звертаючися лише до свідомості. Вона тільки тоді сформується, коли вихованець буде поставлений в умови, у яких він зможе проявити сміливість. Формуючи досвід моральної поведінки, педагог має піклуватися й про його закріплення. Тут не обійтися, з одного боку, без оцінювання поведінки, що допомагає викликати позитивні почуття й надихнути на подальшу позитивну поведінку, з іншого, – без корекції, якщо виникає необхідність пригальмувати негативну поведінку. Серед методів звернення до свідомості чи не найголовніша роль належить методу, який постійно має місце у виховному процесі, а саме: прикладу. Моральне виховання навіть називають вихованням без виховання, оскільки в його основі лежить насамперед приклад. Виховувати буде важко доти, доки ми будемо хотіти виховувати дітей, не виховуючи себе. Але якщо ми зрозуміємо, що виховувати інших можливо лише через себе, лише виховуючи себе, тоді само по собі відпаде питання про виховання, а залишиться лише одне питання життя: як потрібно самому жити. «Перед тим як ви почнете виховувати, – радить А. Макаренко, – перевірте свою поведінку. Саме вона відіграє вирішальну роль у вихованні». Метод прикладу спроможний: 1) показати привабливість тої чи тої моральної норми; 2) викликати зневагу до прояву негативного у власній поведінці; 3) бути переконливим аргументом; 4) зразком для наслідування. Сила прикладу в тому, що він діє своєю наочністю та конкретністю. Зміст цього методу: цікаві та повчальні факти з життя видатних людей: спортсменів, відомих педагогів, письменників, акторів тощо. Особлива роль у вихованні належить власному прикладу батьків, педагогів, тренерів. Так, виховання прикладом свого життя – це мовчазна проповідь, яка є ефективнішою від усіх переконань. Про це ж говорив Сенека ще до нашої ери: «Довгий і нудний шлях через настанови – короткий і дієвий шлях прикладу».

Особлива роль у моральному вихованні учнівської і студентської молоді належить методу виховних ситуацій.

Польські науковці, зокрема Я. Амбросевич-Якобс, Т. Домбровська, В. Копінська, В. Оконь та інші розглядають метод навчальних ситуацій як дидактичний підхід, який передбачає створення для учнів реалістичних або гіпотетичних ситуацій, пов'язаних з моральними, етичними дилемами або іншими типами труднощів [9; 10]. Метою цього методу, на думку В. Копінської, є розвиток у студентів критичного мислення та навичок розв'язання проблем, а також формування в молоді моральних установок й цінностей [11]. В. Оконь наголошує про необхідність залучення студентів до аналізу, обговорення та роздумів над моральними та етичними ситуаціями, заохочуючи розглядати різні погляди, висловлювати свою думку та приймати рішення в морально-етичному контексті. Завдяки цьому методу студенти розвивають почуття відповідальності та емпатії, здатність розпізнавати й вирішувати моральні труднощі. Виховна ситуація морального або етичного змісту, на думку науковця, є «часовою організацією умов, що супроводжують виховну взаємодію, у котрій студент має змогу вибору будь-якого варіанту поведінки, який містить хоча б одну передбачувану операційну мету. За відсутності цієї мети, виховна ситуація не відбудеться» [12, с. 379–380].

Зважаючи на множинність дефініцій поняття «виховна ситуація», учені визначають наскрізні категорії, до яких належать, наприклад, система умов, система речей, стимулююча-цільова система, система завдань (цілей), система відносин, система елементів, інтерактивна система, система взаємодії та виховна система [14; 15].

У сучасних підручниках з педагогіки виділяють **два різновиди виховних педагогічних ситуацій**: спеціально створені з метою виховного впливу (штучні) і ситуації, які виникають природно, а потім використовуються вихователем для подальшого впливу, тобто спрямовуються у виховне русло. З метою яскравої ілюстрації звернемося до прикладу **спеціально створеної виховної ситуації**.

...Довгим ланцюжком, взявшись за руки, незграбно похитуючися, наче качата, йшли сквером чотирирічні малюки. Поруч їх молода вихователька. «Дітки!» – раптом сказала вона. – Володя загубив рукавичку. Що ж тепер робити? У нього ж змерзнуть руки. Нехай кожен по черзі дасть йому свою рукавичку погрітися. Хто перший?» Дружно простягнулись ручки. Усю дорогу Вова грівся теплом чужих рукавичок, навіть не підозрюючи, що свою не загубив: вона лежала в кишені виховательки. Вова нарешті зрозумів, які добрі й чуйні його друзі, з якими він ніколи не ділився ні іграшками, ні цукерками. Кожен поспішав своєю послугою випередити іншого, довести, що його рукавичка тепліша, і він з радістю готовий поділитися її теплом з ближнім. Змерзнути, постраждати за іншого! – був тут і такий нюанс. Свою «рукавичку», образно кажучи, загубити може кожен. Але як важливо вчитися духовному донорству, потребі й мужності стати в чергу, щоб віддати своє тепло.

Коли діти розбіглися сквером і займалися хто чим, чіткий малюнок черги зберігався. Раз по раз малюки підбігали до наставниці, запитуючи, чиєї рукавички зараз черга? Зовні незворушною залишалась лише вихователька. Вона займалася Вовою, працювала з ним, зрідка кидаючи на його адресу мовчазні докори: ось, дивись, яким потрібно бути щедрим і тобі, як вони! Відзначу і таку деталь: щоб користуватися чиеюсь рукавичкою, Вова протягом всього часу змінював пари, тому що в групі був єдиним, у кого рукавички не були з'єднані резинкою, просунутою в рукави через пальто. Коли він ставав поряд з Танею чи Михайлом, то ніяково просував свою руку до їх рукавичок, деякий час крокував у задумі, лише зовні з'єднаний рукавичкою, а насправді – нервом дбайливої руки. Так майже з кожним із своїх товаришів, відчуваючи всі відтінки тепла, розмір і форму рукавичок, пройшов він сквером, усе тісніше притуляючися до того, з ким крокував поряд.

З метою ілюстрації **природної ситуації**, педагогічно доцільно й майстерно спрямованої класним керівником у виховне русло, звернімося до наступного прикладу.

Однієї вересневої неділі ми з дітьми вирушили в похід. Захлинаючись від захоплення, діти приносили гриби в замурзаних землею долонях. Вони зовсім сп'яніли від духмяного повітря, бігали один за одним, вилазили на дерева, з войовничими криками полювали то на вужа, то на жабу... Нарешті ми зібралися відпочити й поспідати. Примостилися під високою дуплистою березою. Діти розклали на зеленій траві свої припаси та шумно почали їсти, пропонуючи один одному хліб, огірки, помідори.

«Чого не їси, Трофімов?», – запитав хтось. – «Не хочеться». – «От дивак, не зголоднів! А я просто як звір голодний. Пригощайся!» Я, почувши, що Трофімов відмовився, відразу подумала, чи не захворів він, чи не занадто втопився від біганини. Згодом діти знову розбрелися в різні сторони, і тоді до мене несподівано підійшов Трофімов, вийняв з сумки великий шматок домашнього пирога та шматок ковбаси й сказав пошепки: «Пригощайтесь, будь ласка, Марино Михайлівно!». Я подивилась на нього здивовано й відмовилась. Хлопцю стало соромно. Він відійшов у бік і почав їсти сам.

Повертались ми пізно, сиділи в напівтемному вагоні й згадували події дня. Знову всі зголодніли, але харчі закінчились. Я дістала з портфеля булку і варену ковбасу, нарізала тоненьким шматочками й запропонувала дітям. Діти почали відмовлятися. «Їжте самі, Марино Михайлівно, ми не хочемо», – запевняв мене Селиванов, який тільки що жалібним зойком пробудив у нас апетит.

«Ні, – заперечила я, – у друзів у поході все повинно бути спільним. Що ж ви хочете, щоб я пішла в інший кінець вагону й сама все з'їла? Це переконало їх. Кожен взяв свій шматок і почав їсти. «Правильно, – сказав Румянцев, – це найогидніше – ховатися від товаришів і їсти нишком».

Я подивилася на Трофімова... Навіть при напівтемному освітленні було видно, що він почервонів до сліз. Я швидко відвернула погляд, зрозумівши, що урок, який я, сама того не плануючи, дала йому, досягнув мети.

Називають ще один різновид виховних ситуацій – так звану **ситуацію вибуху**, яку пов'язують із абсолютно неочікуваними діями педагога, що вражають своєю несподіваністю й випадковістю, чим зворушують вихованців і гальмують негативну поведінку. Інколи взагалі приголомшують і шокують (порівняйте з шоковою терапією в медицині). Це може бути, наприклад, гнів урівноваженої, терплячої людини, перехід вихователя на позиції іншого стилю спілкування, несподіваний учинок педагога. Під впливом таких сильних зовнішніх факторів відбувається «вибух» у свідомості вихованця, що сприяє миттєвим висновкам, засудженню свого негативного вчинку, прозрінню, переосмисленню своєї поведінки, погляду, ставлення, а інколи призводить до раптової відмови від шкідливих звичок. Сила й ефект цього прийому в його несподіваності, унаслідок чого відбувається **стрімка** перебудова особистості вихованця. Уважаємо, що ситуацію вибуху як метод виховання можна виділяти окремо лиш умовно, оскільки «вибуховий характер» може мати ситуація як спеціально організована (приголомшувати вихованців своєю несподіваністю), так і ситуація природна. Однак у природний вибух виступає вже як засіб впливу на ситуацію, яка виникла сама по собі, тобто як прийом, підсилюючий ефективність цієї виховної ситуації. А прийом не може бути однопорядковим з методом.

Наведемо приклад використання вибуху з **власного досвіду** роботи зі студентами.

Під час лекції з теми «Самовиховання» помітив, що один студент відволікає інших і сміється. Розповідав про щось серйозне, і це вимагало відповідної серйозної реакції. Усі уважно слухали. Відчувався емоційний відгук аудиторії. Стояла тиша. Я зробив паузу й зупинив погляд на обличчі цього студента. На деякий час він припинив сміх, але невдовзі знову почав відволікати своїх сусідів, сміючися. Тоді я попросив його піднятися, не стримав негативних емоцій і вигнав з аудиторії, принизивши перед усім курсом. Студентам був наочно продемонстрований антипедагогічний прийом, поєднаний з безтактністю викладача, який досі постійно акцентував увагу на необхідності дотримання принципів безумовного позитивного ставлення до особистості вихованця, поєднання поваги з вимогливістю. Ураз своїми діями викладач перекреслив ті педагогічні цінності, які постійно декларував студентам.

Наступного дня студент прийшов на кафедру просити вибачення: через кілька тижнів на нього чекав екзамен. Але за зовнішньою ознакою «простіть мене» приховувалася озлобленість і ненависть. Усвідомленість моєї педагогічно недоцільної поведінки посилилася. Ухлопця було гостре почуття власної гідності, і я враз відчув те, що він приховував: «Я ніколи не забуду, як ви мене принизили перед усім потоком. Моя озлобленість не пройшла. Я вам не простив».

Остання пара з педагогіки виходила за рамки традиційних. Це був калейдоскоп яскравих миттєвостей, які ми пережили разом упродовж усього процесу вивчення педагогіки (ситуації, цитати, події, відео фрагменти тощо). Це було не звичайне повторення, а відновлення на новому емоційному рівні пережитих подій і миттєвостей. Серед них я згадав і таке: «26 жовтня... Четвер... Лекція на особливо серйозну тему «Самовиховання»... Я вигнав з лекції Толю Ч.».

Студент здригнувся. А я до нього з такими словами: «Анатолію! Те, що я зараз скажу, не сприймай як слабкість. Слабкі й непорядні люди, навпаки, мстять. Сильні люди – великодушні. Якщо вони були не праві, то вони знаходять у собі сили попросити вибачення. Саме це я хочу зараз зробити. Прости мене за те, що я тоді принизив тебе, а студентам

продемонстрував спосіб впливу, який сам засуджую. Але, Толю, на такій серйозній лекції так несерйозно...». Цю фразу я не встиг завершити. Її завершив сам Анатолій коротким і тихим: «Простіть». Це вже був інший студент. В його очах я побачив, замість недавньої озлобленості, тепло і вдячність. На екзамені Анатолій відповідав набагато краще, ніж я очікував. Упевнений, якби не було цієї ситуації, його відповідь була б, як завжди, досить посередньою. А через рік державний екзамен з педагогіки він склав на «відмінно».

Запам'ятався випадок, який розповідав колишній диктор Українського радіо Вадим Бойко про застосування вибухового прийому на лекції.

Програма семінару завершувалася лекцією про майстерність усного мовлення, стомлені учасники семінару, очікуючи традиційної лекції, яка була останнім пунктом плану семінару, зайняли свої місця в останніх рядах великого актового залу. Вийняли з портфелів газети, книги й «приготувались» слухати лекцію. Коли лектор зайшов, то зрозумів, що читати буде важко з двох причин: перша – стомлені незадоволені обличчя слухачів; друга – їх віддаленість від кафедри багатьма порожніми рядами стільців попереду. Лектор вирішив діяти традиційним шляхом. Підійшов до слухачів і попросив пересісти ближче. Чийсь незадоволений голос промовив: «А ви хто такий?», «Лектор», – відповів В. Бойко. «А-а-а, ви лектор! То йдіть і читайте свою лекцію, а не займайтеся пересаджуванням. Це не ваша справа. Нам так зручно», – продовжував той самий голос. Нічого не сказавши у відповідь, лектор, якому було притаманне почуття розумного та доречного гумору, піднявся на сцену, зайшов за куліси, виставив звідти голову і почав читати лекцію.

Приголомшені такими несподіваними діями лектора слухачі стали відкладати вбік свої газети та книги й прислуховуватись до слів, які звучали з уст людини, що враз викликала до себе інтерес. У залі запанувала тиша. Цього й потрібно було досягнути на початку. Далі інформація ставала дедалі цікавішою. Слухачі пересіли ближче, а лектор підійшов до кафедри й продовжив лекцію в цілковитій тиші.

Усі різновиди виховних ситуацій пов'язані з прихованим впливом. Про його перевагу над прямим впливом засвідчує такий факт: під час проведення першого уроку з педагогіки в ліцейному педагогічному класі ЗОШ № 3 м. Вінниці запропонував піднести руки тим, кому подобається, коли їх виховують. З 25 учнів цього не зробив ніхто. Коли було задано питання про причини такої реакції, виявилось, що виховання учні пов'язують з прямими виховними впливами (нотаціями, моралізуванням, повчанням), а це не подобається їм і викликає внутрішній опір. Отже, що більше приховані наміри вихователя, то ефективніше виховання. І це однаково стосується як підлітків, учнів старших класів, так і здобувачів вищої освіти.

Принцип прихованості виховних впливів допомагає, не нав'язуючи тих чи тих поглядів, способів поведінки, моральних цінностей, підводити вихованців до внутрішнього визрівання в них самостійних висновків.

У процесі виховної діяльності виникає безліч проблем, котрі вимагають педагогічно грамотного розв'язання. Створити сприятливі умови виховної взаємодії в процесі використання методу виховних ситуацій допомагають прийоми педагогічного впливу, які при відповідному комунікативному забезпеченні стають ефективними способами гальмування й виправлення негативної поведінки, подолання негативних рис тощо.

Серед заохочувальних прийомів: довіра, моральна підтримка та зміцнення віри у свої сили, залучення до цікавої діяльності, організація успіху в навчанні, збудження гуманних почуттів, прояв уваги, піклування, доброти, обхідний рух, прояв умінь і переваг учителя та ін. Групу гальмівних прийомів становлять: удавана байдужість, іронія, натяк, вияв обурення, збудження тривоги про майбутнє покарання, паралельна педагогічна дія, вибух тощо.

Одним із ефективних прийомів прихованого виховного впливу, здатним за певних умов спонукати вихованця до осмислення своїх негативних рис або ж негативних проявів

поведінки, є *прийом натяку*, тобто створення обставин, за яких учень сам відчуває свою провину.

Якщо застосовувати цей прийом, виховна мета залишається непомітною для вихованця, оскільки вихователь ані словом не обмовляється про негативний учинок. Він веде себе так, ніби нічого не трапилося. Натяк може здійснюватися в таких формах: 1) у формі гарного вчинку самого вихователя, учнів або інших осіб, контрастного за своїм змістом негативному вчинку, який мав місце в ситуації, що виникла; 2) у формі розповіді про аналогічний учинок, героєм якого може бути реальна або вигадана особа, літературний або кіногерой. При цьому зміст та форма розповіді мають бути такими, щоб викликати негативне ставлення до вчинку, про який розповідається і який за своїм змістом нагадує вчинок учня; 3) у формі розповіді, що містить у собі не один, а два контрастних за своїм змістом випадки, щоб викликати захоплення вчинком, про який ідеться в першому, і, навпаки, – зневагу й засудження поведінки, яка має місце в другому. Останній має бути аналогічним негативним діям учня (учнів), на поведінку яких хочуть вплинути; 4) у формі відео фрагменту, змістом якого може бути гарний учинок, контрастний здійсненому учнем, як у першому випадку; негативний учинок, як у другому; або ж дві контрастні ситуації, як у третьому.

Метою застосування прийому натяку в будь-якій із названих форм є створення умов, котрі дозволяють студенту чи учневі уявити себе у створених учителем обставинах, порівняти поведінку інших зі своєю, критично оцінити свої негативні дії, усвідомити свої недоліки (байдужість, егоїзм, жадність та ін.) і викликати почуття сорому. Натяк забезпечує відчуття й розуміння учнем (учнями) своєї провини та збуджує бажання виправитись.

Як уже було зазначено, прийом натяку може успішно використовуватися для посилення будь-якого методу виховання, де він виступає у формі прихованого мовчазного монологу або діалогу, під впливом якого відбувається переосмислення негативної поведінки, прозріння, формування правильних висновків і т. ін.

Виконуючи завдання, суть якого полягала в моделюванні майбутніми вчителями фізичного виховання ефективного впливу за допомогою певної метафори, один зі студентів передав своє уявлення ефективного виховання так:

Бачу молоду вродливу вчительку, яка сидить поряд зі своїм учнем, заядлим курцем, у сучасному невеличкому кінотеатрі. Учень від часу до часу закашлюється. На екрані: юнак заходить до лікаря за результатами діагностики внутрішніх органів. Лікар з сумом сповіщає, що в нього серйозна хвороба – рак. «А якщо я перестану палити?». «У цьому немає сенсу. Уже пізно», – відповідає лікар. Вчителька та учні мовчки спостерігають події на екрані. У залі панує тиша, яку час від часу порушує хворобливий кашель учня.

Висновки. На основі аналізу наукових джерел з проблем моралі й морального виховання, практики роботи в закладі вищої освіти ми прийшли до висновку, що морально-етичне становлення майбутнього вчителя фізичної культури успішно забезпечується використанням в освітньому процесі виховних ситуацій. Логіка засвоєння морально-етичних переконань відбувається в такий спосіб: 1) зовнішні впливи, що реалізуються на основі інформації й поведінки педагога мають бути такими, щоб забезпечити їх сприйняття й усвідомлення; 2) це створює «зелене світло для їх переходу у внутрішній план особистості здобувача вищої освіти чи учня, розширення та поглиблення його морального досвіду (моральних почуттів, переконань, орієнтацій та способів поведінки); 3) унаслідок відбувається формування внутрішніх мотивів, прийняття рішень і моральний вибір особистістю способів подальшої поведінки. Сформовані моральні якості стають регулятором поведінки людини.

Про ефективні наслідки використання методу виховних ситуацій у морально-етичному становленні майбутнього вчителя фізичної культури засвідчують роздуми студентів із їхніх есе на тему «Подорож у глибини мого власного «Я»:

...Я розумію, що роблю в житті щось неправильно. Засмучуюсь через дрібниці. Не можу керувати своїм настроєм. У мене немає чітких принципів. Я витрачаю дарма дуже багато часу. Лїнивий. Я несерйозна людина. Дуже себе жалію. Це неприйнятно для майбутнього

спортсмена. Дякую, що розкрили мені очі на власні недоліки.

...Я належу до тих людей, що завжди «починають нове життя». Не живу, а весь час лише починаю жити. І весь час знаходжусь на початку. На початку – без продовження. Точніше навіть не на початку, а тільки в думках про початок. Мені вже 20, а життя, виявляється, ще й не починалось...

...У житті я затятий песиміст. Я ніколи не боровся до кінця за поставлену мету, бо не вірив, що зможу її досягти і повертав до себе удари долі. Позаду – беззмістовність мого життя. Я ніби весь час біг на місці і перебував у залі очікування...

...Моє життя – це наче книга, яку я всіляко намагався наповнити важливим змістом. Однак, досі перебуваю лише на рівні намагань. Обкладинка начебто непогана, і початок, здається, не сплюндрований. Та наповнити змістом книгу далі не знаю як. Розгубився. Таке враження, що ніби застряг. Не можу заставити себе відірватись від довготривалого застою, у якому перебуваю...

Роздуми студентів засвідчують про те, що морально-етичне становлення особистості майбутнього вчителя фізичної культури не може бути успішним без реалізації вольового потенціалу. Воля людини виражається в тому, наскільки вона здатна переборювати перешкоди та труднощі на шляху до мети, наскільки здатна керувати своєю поведінкою, підпорядковувати свою діяльність певним завданням. Подальші дослідження цієї проблеми плануємо спрямувати на пошук ефективних шляхів формування морально-вольових якостей здобувачів вищої освіти в процесі позашкільної роботи з фізичної культури.

Список використаних джерел та літератури

1. Галузьяк В. Концепція морального виховання В. Сухомлинського. *Педагогічні науки*. Випуск 54, 2009. С. 128–132.
2. Галузьяк В., Довгань Л. Моральне виховання у педагогіці США: теорія і практика, 2009. 231 с.
3. Галузьяк В., Алексеева О. Когнітивно-еволюційна теорія морального розвитку і виховання особистості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія»*. Випуск 3, 2000. С. 156–163.
4. Дамзін О., Хникін О. Зміст освіти як важливий компонент підготовки вчителя фізичної культури до виховання морально-вольових якостей підлітків. *Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика*. 2022. С. 33–38.
5. Каплінський В., Асаулук І., Пінаєва О. Етика викладача закладу вищої освіти та формування морально-етичних норм поведінки студентів: навчально-методичний посібник для самостійної роботи магістрів, 2021. 112 с.
6. Хникін О., Каплінський В. Організаційно-педагогічні умови виховання морально-вольових якостей підлітків у процесі позашкільної роботи з фізичної культури. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. Вип.70. 2022 р. С. 67–73.
7. Хникін О., Каплінський В. Джерела народної педагогіки як засіб впливу на мотиваційно-ціннісну сферу особистості підлітків. *Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти та суспільства»*, 15 серпня 2022 року, Полтава. С. 23–26.
8. Хникін О., Пачевська А. Формування моральних і духовних цінностей підлітків засобами фізичної культури в освітньому середовищі загальноосвітньої школи. *Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference Stockholm, 2022*. С. 151–158
9. Ambrosewicz-Jacobs J. Tolerancja. Jak uczyć siebie i innych. *Villa Decius*. Kraków. 2003.
10. Dąbrowska T. Metody wychowania. *Między praktyką a teorią wychowania*. Wydawnictwo UMCS, Lublin. 2005.
11. Kopińska V. Zmiana polskich podstaw programowych kształcenia ogólnego w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich. *Analiza krytyczna*. Parezja. 1(9). 2018
12. Okoń W. Nowy słownik pedagogiczny. PWN. Warszawa. 2001
13. Szymczak M. (Ed.). Słownik języka polskiego. Vol. 1–3. Warszawa. 1996 [in Polish].
14. Tomaszewski T. Człowiek w sytuacji. *Psychologia*. PWN. Warszawa. 1979
15. Winiarski M. Sytuacja życiowa. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. 6. Warszawa. 2007

References (translated & transliterated)

1. Haluziak, V. (2009). Kontsepsiia moralnoho vykhovannia V.Sukhomlynskoho [The concept of moral education by V. Sukhomlynskyi]. *Pedahohichni nauky [Pedagogical sciences]*. 54. 128–132. [In Ukrainian].
2. Haluziak, V., Dovhan, L. (2009). Moralne vykhovannia u pedahohitsi SShA: teoriia i praktyka [Moral Education in USA Pedagogy: Theory and Practice]. 231 [In Ukrainian].
3. Haluziak, V., Aleksieieva, O. (2000). Kohnityvno-evoliutsiina teoriia moralnoho rozvytku i vykhovannia osobystosti [Cognitive and Evolutionary Theory of Moral Development and Personality Education]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M.Kotsiubynskoho. Serii: "Pedahohika i psykhohihiia" [Scientific Notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskyi. Series: "Pedagogy and Psychology"]*. 3. 156–163. [In Ukrainian].
4. Damzin, O., Khnykin, O. (2022). Zmist osvity yak vazhlyvyi komponent pidhotovky vchytelia fizychnoi kultury do vykhovannia moralno-volovykh yakosti pidlitkiv [Content of education as an important component of physical education teacher training for the education of moral and volitional qualities of adolescents]. *Aktualni problemy pidhotovky suchasnoho pedahoha: teoriia, istoriia, praktyka [Actual problems of training a modern teacher: theory, history, practice]*. 33–38. [In Ukrainian].
5. Kaplinskyi, V., Asauliuk, I., Pinaieva, O. (2021). Etyka vykladacha zakladu vyshchoi osvity ta formuvannia moralno-etychnykh norm povedinky studentiv: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty mahistriv [Ethics of a teacher of a higher education institution and the formation of moral and ethical standards of student behaviour: a study guide for independent work of masters]. 112 [In Ukrainian].
6. Khnykin, O., Kaplinskyi, V. (2022). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy vykhovannia moralno-volovykh yakosti pidlitkiv u protsesi pozashkilnoi roboty z fizychnoi kultury [Organisational and pedagogical conditions for the education of moral and volitional qualities of adolescents in the process of extracurricular physical education]. *Naukovi zapysky VDPU im. M.Kotsiubynskoho. Ser. Pedahohika i psykhohihiia [Scientific notes of M. Kotsiubynskyi VDPU. Pedagogy and psychology series]*. 70. 67–73. [In Ukrainian].
7. Khnykin, O., Kaplinskyi, V. (2022). Dzherela narodnoi pedahohiky yak zasib vplyvu na motyvatsiino-tsinnisnu sferu osobystosti pidlitkiv [Sources of folk pedagogy as a means of influencing the motivational and value sphere of adolescents' personality]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku nauky, osvity ta suspilstva" [International scientific and practical conference "Current state and prospects of development of science, education and society"]*. 23–26. [In Ukrainian].
8. Khnykin, O., Pachevska, A. (2022). Formuvannia moralnykh i dukhovnykh tsinnostei pidlitkiv zasobamy fizychnoi kultury v osvitnomu seredovyschi zahalnoosvitnoi shkoly [Formation of moral and spiritual values of adolescents by means of physical culture in the educational environment of a secondary school]. *Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference Stockholm [Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference Stockholm]*. 151–158 [In Ukrainian].
9. Ambrosewicz-Jacobs, J. (2003). Tolerancja. Jak uczyć siebie i innych [Tolerance. How to teach yourself and others]. *Villa Decius*. Kraków. [In Polish].
10. Dąbrowska, T. (2005). Metody wychowania. Między praktyką a teorią wychowania [Methods of education. Between practice and theory of upbringing]. Wydawnictwo UMCS, Lublin [In Polish].
11. Kopińska, V. (2018). Zmiana polskich podstaw programowych kształcenia ogólnego w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich. Analiza krytyczna [Revision of the Polish core curriculum for general education in the field of social and civic competences. A critical analysis]. *Parezja*. 1(9) [In Polish].
12. Okoń, W. (2001). Nowy słownik pedagogiczny [New pedagogical dictionary]. PWN. Warszawa [In Polish].
13. Szymczak M. (Ed.) (1996). Słownik języka polskiego [Dictionary of the Polish language]. Vol. 1–3. Warszawa [in Polish].
14. Tomaszewski, T. (1979). Człowiek w sytuacji [A person in a situation]. *Psychologia [Psychology]*. PWN. Warszawa [In Polish].
15. Winiarski, M. (2007). Sytuacja życiowa [Life situation]. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku [Pedagogical encyclopaedia of the 21st century]*. 6. Warszawa [In Polish].

Статтю отримано 06.02.2023 року.

Прийнято до друку 02.03.2023 року.